UMDE DİNİ TETKİKLER DERGİSİ
UMDE JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES
Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 2 (Aralık/December 2019): 5-42

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 13.12.2019
Kabul Tarihi / Accepted: 19.12.2019
Yayın Tarihi / Published: 30.12.2019

Kur'an'da Geçen "... قَلِيلًا مَا / *Ḳalīlan Mā*" İfadesinin Anlam Alanı ve Çeviri Sorunu

Zülfikar Durmuş* – Havva Özata**

Öz: "...قَليلاً مَا" kalıbı "iman etmek", "tezekkür etmek" ve "şükretmek" şeklinde üç farklı fiille birlikte Kur'an'da on âyette geçmektedir. Bu ifadenin gerek tefsirlerdeki gerekse meallerdeki anlamlandırmaları aynı tefsir veya mealde dahi farklılık arz etmektedir. Nitekim anlam, bu kalıp ile kullanılan fiilin niteliksel azlığını veya faillerin niceliksel azlığını veya ilgili fiilin yokluğunu işaret eder şekilde ifade edilmektedir. Bununla birlikte "...قَليلاً مَا" kalıbının kullanıldığı ifadeler, her müellif tarafından hatta aynı müellif tarafından geçtiği diğer âyetlerde dahi farklı anlamlar ile ifade edilmektedir. Bu çalışmada "...قَليلاً مَا" kalıbının kullanıldığı âyetlerde doğru anlamın ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu minvalde "... قَليلاً مَا" kalıbının dilsel/gramatik kullanımının yanı sıra, bu kalıbın geçtiği âyetin bağlamı ve hitap ettiği grupta doğru anlamın ortaya çıkarılmasında önemli bir role sahiptir. Nitekim ilgili ifade Arap dilinde gerçek anlamında (azlık) kullanıldığı gibi yokluk anlamında da kullanılmaktadır. Ancak -el-Bakara 2/88 hariç- diğerlerinin tamamında müşriklerden bahsedildiği ve dolayısıyla bu ifadelerin Mekkî sûrelerde yer aldığı açıktır. Bakara sûresi ise Medenî olup ilgili âyetteki hitap doğrudan Yahudileredir. Bu bağlamda bu ifadenin geçtiği âyetlerde muhatap kitlenin müşrikler/Yahudiler olması nedeniyle ilgili âyetlerde bu kişilerde iman, tezekkür ve şükrün azlığı değil, bu fiillerin yokluğu anlamı daha uygun olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Meal, İman, Tezekkür, Şükür, *Ḳalīl*.

The Semantic Field of the Expression "... قَليلاً مَا/*Qalīlan Mā*" in the Qur'an and the Problem of Its Translation

Abstract: The pattern "... قَليلاً مَا/*qalīlan ma*" takes place in ten verses in the Qur'ān with three different verbs: "to believe in", "to contemplate"

* Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı. Professor, Nevsehir Hacı Bektas Veli University, Faculty of Divinity, Department of Tafsir (Qur'anic Exegesis), Nevsehir, Turkey. zulfikardurmus@nevsehir.edu.tr
zulfikardurmus@nevsehir.edu.tr https://orcid.org/0000-0003-4255-0820

** Arş. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı. Research Assistant, Nevsehir Hacı Bektas Veli University, Faculty of Divinity, Department of Tafsir (Qur'anic Exegesis), Nevsehir, Turkey.
hozata@nevsehir.edu.tr https://orcid.org/0000-0001-8934-9230

Atıf / Cite as: Durmuş, Zülfikar – Özata, Havva. "Kur'an'da Geçen "...قَلِيلًا مَا / *Ḳalīlan Mā*" İfadesinin Anlam Alanı ve Çeviri Sorunu". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi-UMDE Journal of Religious Inquires* 2/2 (Aralık/December 2019): 5-42.

and “to be grateful”. The meaning of this expression in both the exegeses and the translations appear to be different even in the same exegesis or translation. In fact, the meaning is expressed in such a way as to indicate the qualitative insufficiency of the relevant act used with this pattern or the quantitative insufficiency of the agents or the absence of the act in the least. In addition to this, the expressions in which the pattern “... قَليلاً مَا” is used are expressed by different authors with different meanings even in varied verses that are passed by the same author. In this study, it is aimed to reveal the accurate meaning in verses where “... قَليلاً مَا” pattern is used. Within this direction, we will put emphasis on the linguistic/grammatical use of the pattern “... قَليلاً مَا” as well as the context of the verse in which this pattern is addressed as we believe that they have an important role in revealing the accurate meaning. As a matter of fact, the related expression is used in the meaning of absence in the Arabic language as well as in the real sense (rarity). It is clear that in all the other verses, except al-Baqara 2/88, the polytheists are mentioned and therefore these expressions take place in the Meccan chapters. Since the chapter al-Baqara is an Madanian one, the address in the relevant verse is directly to the Jews. Therefore, we argue that since the interlocutors are the polytheists and Jews in the verses in which the expression take place, it is more appropriate to understand it in the sense of the absence of the acts, believing-contemplating-being grateful, to which the expression denote.

Keywords: Tafsīr, the Qur'ān, Translations of the Qur'ān, Belief (*Īmān*), Contamplation (*tazakkur*), Gratefulness (*shukr*), Q*alīl.*

Giriş

“قَليلاً” kelimesi *az olmak* anlamına gelen “قلةَ” kelimesinden türemiştir. “قلةَ” ise “كثرة” (çok olmak) kelimesinin zıddıdır. “قلّ يقل قلة و قلا” kelimeleri azlık bildiren ifadelerdir. Bir hadiste[1] “أَنه كَانَ يُقِلُّ اللَّغْوَ” şeklinde kullanılan bu kelime, aslında “لَا يَلْغُو” (Boş sözde bulunmazdı) anlamındadır. İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) bu konuda şöyle demiştir: “Bu kelime bir şeyin aslından diğer bir şeyi nefyetmek için kullanılır ki Yüce Allah'ın “فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ” sözü bu anlamdadır.”[2]

Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), “قَليلًا” kelimesinin nefyetmek anlamında kullanıldığını ifade etmektedir. Nitekim bu kelime

1 Bk. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Cum'a”, 31; Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *es-Sünen,* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Mukaddime”, 31.

2 Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2012), 7/479.

"قَلَّمَا يفعل فلان كذا" örneğinde de bu anlamda kullanılmıştır. Yine nefyedilen bir şeyden istisnanın gerçekleşeceği hükmüne göre bu kelime üzerinden istisna yapılabilmektedir: "قلّما يفعل كذا إلّا قاعدا أو قائما" Yüce Allah'ın "قَلِيلًا ما تُؤْمِنُونَ" sözü de bu anlamdadır. Ancak burada "تؤمنون إيمانا قليلا" şeklinde imanın azlığının da murat edildiği söylenmiştir. "الإيمان الْقَلِيلُ" (Az olan iman), kendisine işaret edilen genel bir bilgi ve ikrardır. Tıpkı "وَما يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ" (Yûsuf 12/106) âyetinde zikredildiği gibi.[3]

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Kur'an'da geçen kelimelerin farklı anlamlarını (vücûh) ve bu anlamaların geçtiği âyetleri (nezâir) aktardığı *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm* eserinde "قَلِيلًا" kelimesinin Kur'ân'da altı farklı anlamda kullanıldığını ifade etmektedir. Bunlardan üçüncü sırada zikrettiği anlam, "...قَليلاً مَا" kalıbı ile kullanılan ve *yokluk* bildiren anlam olmaktadır. Nitekim müellif bu bağlamda -ki bizim de üzerinde durduğumuz- el-Bakara 2/88, el-A'râf 7/10, en-Neml 27/62, el-Mülk 67/23 ve el-Hâkka 69/41-42. âyetlerini de örnek olarak vermektedir.[4]

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), *Nüzhetü a'yüni'n-nevâzır fi 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir* eserinde ise "الْقَلِيل" ifadesini "kendisinde bir sınırlandırmanın olmadığı ancak kendisine bitişen ifade ile anlamı bilinen kelime" olarak açıklamakta ve "falan kişiye "قل بن قل" denildiği zaman bu kişinin kendisinin veya babasının bilinmediği anlaşılmakta, "القلة" kelimesi ise insanın kavanoz ve benzeri şeylerden bir şeyi azaltmasıdır." şeklinde açıklamalarına devam etmektedir. Müellif, bu kelimenin Kur'an'da müfessirlerce tespit edilmiş sekiz anlamının olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan altısı yine Mukâtil'in ifade ettiği anlamlardır. Bunlara ek olarak iki anlam daha ekleyen müellif, tıpkı Mukâtil gibi *yokluk* anlamını da bu vecihler arasında saymaktadır ve bu bağlamda yine el-A'râf 7/10 ve el-Hâkka 69/41. âyetlerini örnek olarak vermektedir.[5]

3 Ebü'l-Kâsım Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnân Dâvûdî (Beyrut: ed-Dârü'ş-Şâmiyye 4. Baskı, 2009), 681; Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *Besâ'iru zevi't-temyîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 4/293.

4 Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, (Bağdat: Merkezü'l-Cem'ati'l-Mâcid, 2006), 122.

5 Cemâleddin Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü a'yüni'n-nevâzır fi 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerîm er-Radî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 492-494.

"قَليلاً مَا..." ifadesinin dilsel/gramatik boyutu üzerinde bu şekilde kısaca durduktan sonra "قَليلاً مَا..." kalıbının geçtiği âyetler ve bu âyetler üzerinde yapılan yorumları ve birkaç meali aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1. "قَليلاً مَا..." İfadesinin Geçtiği Âyetler

"قَليلاً مَا" kalıbı toplamda on âyette farklı fiillerle birlikte kullanılmaktadır. Bu ifadenin geçtiği âyetler, kullanılan fiile göre üç kategoride incelenmektedir:

1.1. "قَليلاً مَا" İfadesinin İman Etme Olgusuyla İlişkilendirilmesi

Bu şekilde kullanım, biri Medenî (el-Bakara 2/88) diğeri Mekkî surede (el-Hâkka 69/41) olmak üzere Kur'an'da iki yerde geçmektedir.

Bakara 2/88. âyette Yahudilere hitaben gâib sıygasıyla kullanılmıştır:وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَليلاً مَا يُؤْمِنُونَ İkinci âyet ise Hz. Peygamber'e şair, Kur'an'a da şiir nitelemesinde bulunan müşriklere hitap eden Hâkka 69/41. âyetidir: وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَليلاً مَا تُؤْمِنُونَ

Tâbiî müfessir Katâde'ye (ö. 117/735) göre Bakara 2/88. âyette geçen "فَقَليلاً مَا يُؤْمِنُونَ" ifadesi iman edenlerin azlığını bildirmekte ve gerekçe olarak da şunları sunmaktadır: "Ömrüme yemin olsun ki müşriklerden İslam'a dönenler Ehl-i kitaptan dönenlerden daha çoktur; Ehl-i kitaptan iman edenler az bir topluluktur."[6] Bu konuda İbn Abbas'ın da Katâde'yle aynı görüşte olduğu zikredilmektedir.[7] Bununla birlikte müfessir Mehdevî (ö. 440/1048-49 (?)), nahivcilerin Katâde'nin bu görüşünü reddettiğini belirtmiştir. Ona göre bu ifade, inananların sayısındaki azlığa işaret ediyor olsaydı âyetteki "قليلاً" kelimesinin merfu olması gerektirdi.[8]

Mukâtil b. Süleymân, Bakara 2/88. âyetteki "قليلاً" kelimesini "Yahudilerin Hz. Peygamber'in söylediği şeylerin Allah'tan olduğunu tasdik etmeyip getirdiği her şeyi inkâr etmeleri" şeklinde tefsir etmektedir.[9] Mukâtil, "قَليلاً

6 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992), 1/453; Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-'uyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2008), 1/157.

7 Muhammed b. Yûsuf b. Ali Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, thk. Mâhir Cevves (Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2015), 2/308.

8 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, thk. Mâhir Cevves, 2/309.

9 Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Ahmed Ferîd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/62-63.

"مَا تُؤْمِنُونَ" ifadesiyle Mekkeli müşriklerin Kur'an'ın Allah katından gönderilen bir kitap olduğunu tasdik etmediklerini, bir başka ifadeyle Kur'an'a asla iman etmeyeceklerinin kastedildiğini belirtmektedir.[10]

Arap dili ve belagatinde en büyük otoritelerden bir olarak kabul edilen müfessir Ferrâ (ö. 207/822), "قَليلاً مَا يُؤْمِنُون" sözüne Arapça açısından iki şekilde anlam vermenin mümkün olduğunu ifade etmektedir: "Bunlardan birincisi, onların az veya çok iman etmemesidir. Bu, Arapların bir fiili tamamıyla nefyetmek üzere "قَلَّ" kelimesini kullanması gibidir: "قَلَّ ما رأيتُ مثلَ هذا قَطّ" (Bunun gibisini asla görmedim). Kisaî (ö. 189/805), Araplardan şu şekilde nakletmektedir: "مررتُ ببلادٍ قَلَّ ما تُنبت إلاّ البصلَ والكرّاث" (Pırasa ve soğandan başka hiçbir şey yetişmeyen bir beldeye uğradım). Diğeri ise onların az bir şeyi tasdik ettikleri ve geriye kalan şeyleri de inkâr ettikleri anlamıdır. Neticede onlar kâfir olmaktadır. Nitekim onlara "sizi kim yarattı, kim size rızık veriyor?" diye sorulunca "Allah" derler fakat bunun dışında kalan durumları yani Allah Resulü'nün risaletini veya Kur'an âyetlerini inkâr ederler."[11]

"فَقَليلاً مَا يُؤْمِنُونَ" cümleciğinin imanın yokluğunu ifade ettiğini savunan Vâkidî (ö. 207/823) gibi âlimlere göre, Yahudiler hiçbir şeye iman etmiyordu.[12] Âyette böyle bir ifadenin kullanılması, Yahudilerin (iman edilmesi gereken) her şeyi inkâr etmeleri anlamına gelmektedir. Bu görüşün savunucuları -Ferrâ'nın da zikrettiği- Arapların kullandığı ifade biçimini delil olarak sunmaktadırlar. Araplar "قلما رأيت مثلَ هذا قط" ve "مررت ببلاد قلما تُنبت الاّ الكرّاث والبصل" gibi cümlelerde "القلة/azlık" vasfını kullanır ve bu şekilde mevzubahis şeyin yokluğunu ifade ederlerdi.[13] Buna göre âyette kastedilen imanın azlığı-çokluğu değil imanın hiç olmadığıdır.

Vâhidî (ö. 468/1076) de "فَقَليلاً مَا يُؤْمِنُونَ" ifadesinin bahsi geçen kişilerin hiç iman etmediği anlamına geldiğini söyler. Ona göre Araplar "القلة" lafzını

10 Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil,* thk. Ahmed Ferîd, 3/395.

11 Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Yusuf Necati, vd. (Mısır: Dârü'l-Mısrıyye, ts.), 1/59-60.

12 Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* (İskenderiye: Dâru İbni Haldûn, 1417/1996), 2/19.

13 Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/454; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ-Muhammed Ahmed Âşûr-Abdülazîz Ğanîm (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985), 1/177. Ayrıca bk. Kurtubi, *el-Câmi'*, 2/19.

nefy anlamında kullanırlar ve "قلما رأيت من الرجال مثلهُ" ve "قلما تزورنا" gibi cümleler "azlığın isbatını" değil, "yokluğu" anlatırlar.[14] İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) ve Tûsî (ö. 460/1067) gibi birçok müfessir de bu görüşü kabul eder.[15]

el-Esamm (ö. 200/816) ve Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934) gibi müfessirlere göre Bakara 2/88. âyette geçen "فَقَليلاً مَا يُؤْمِنُونَ" ifadesi iman edenlerin azlığına işaret etmektedir.[16] Râzî (ö. 606/1210) de aynı görüştedir ve "*Ne yazık ki onlar sözlerinde durmadılar; kâh Allah'ın âyetlerini inkâr ettiler, kâh hiç hakları olmamasına rağmen kimi peygamberleri öldürdüler, kâh (son peygamberin tebliğine karşı), senin söylediklerinden hiçbir şey anlamıyoruz! dediler. Bütün bu günahlarından dolayı biz de onları lanetledik. Allah onların kalplerini işte bu nankörlükleri sebebiyle mühürledi. Onlardan imana gelenler çok azdır.*" (en-Nisâ 4/155) âyeti ile haklılığına istişhad eder. Râzî'ye göre birinci cümlede kavim (Yahudiler) açıkça zikredildiği için, istisnanın bu kavimden bir kısmını içine alması gerekir.[17] Bakara 2/88. âyet hakkında bu yorumu yapan Râzî, Hâkka sûresinde geçen "قَليلاً مَا تُؤْمِنُونَۙ" ifadesinin iki anlamı olduğunu; bunlardan birincisinin Mukâtil'e ait -yukarıda bahsi geçen görüş- olduğunu, ikincisinin ise "inkârcıların kalplerinde imanın ortaya çıktığı ancak süratle bundan geri döndükleri" yönündeki anlamın olduğunu bildirir. Müfessir, ayrıca bu kişilerin iman etmediklerini, yani imana yönelmediklerini bu sebeple tedebbürden yüz çevirdiklerini ifade etmektedir. Eğer imana meyilli olsalardı, Kur'an'ın şiir türlerinden/çeşitlerinden çok farklı olması nedeniyle peygamber için "o şairdir" sözlerinde yalancı olduklarını (sözlerinin yalan olduğunu) elbette bilirlerdi.[18]

Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824 [?]) ve diğer bazı müfessirlere göre de "فَقَليلاً مَا يُؤْمِنُونَ" ifadesi ile imanın azlığı kastedilmektedir. Yani Yahudiler ellerinin altında bulunan (Tevrat'ın) çok az kısmına inanıp çoğuna ise inanmamaktadır.[19] Taberî (ö. 310/923) başta olmak üzere birçok müfessir bu

14 Ebü'l-Hasen Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît* (Dımeşk: Daru'l-İmâd 1434/2013), 3/136.

15 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, thk. Mâhir Cevves, 2/309; Tûsî, Muhammed b. el-Hasen, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*,. thk. Şeyh Ezrak et-Tahrânî (Beyrut: Dârü'l-İhyâyi't-Türâs, ts.), 1/418.

16 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1425-26/2005), 3/175.

17 Râzî. *Mefâtîhu'l-gayb*, 3/175-176.

18 Râzî. *Mefâtîhu'l-gayb*, 3/175-176.

19 Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/453; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-Tefsîr* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/99; Kurtubi, *el-Câmi'*, 2/19.

görüşte olup görüşlerini dilsel/gramatik bir gerekçeye dayandırmaktadırlar: " 'قَليلاً' sözcüğü mansubdur, yani üstün okunmaktadır. Bu da hazfedilmiş bir mastarın sıfatıdır. Buna göre söz konusu kelimenin takdiri 'فإيمانًا قليلاً' şeklinde olur ki, bu da imanın azlığını ifade eder."[20] Zemahşerî (ö. 538/1144) mevzubahis ifadedeki imanın, fazla olmayan az bir imanı karşıladığını ve bunun da onların Kitab'ın bir kısmına iman etmesi ile ifade edileceğini beyan etmektedir. Bununla birlikte müfessir, bu azlığın yokluk anlamında olmasının da caiz olduğunu söylemektedir.[21] Bakara 2/88. âyette bu şekilde ikircikli bir durumda olan Zemahşerî, Hâkka 69/41. âyetteki "qıllet/azlık" kelimesinin "yokluk" anlamında olduğunu tereddütsüz söylemektedir. Ona göre bunun anlamı "siz kesinlikle inanmıyorsunuz." demektir. Bir başka ifadeyle "Sizin inkârınız da gafletiniz de ne kadar da büyük!"[22] Burada müfessirin aynı ifadeye farklı anlam yüklemesinde, tıpkı Râzî'de olduğu gibi muhatapların durumu etkili olmuş olabilir. Çünkü Bakara sûresindeki âyetteki hitap, Yahudilere yönelikken Hâkka suresindeki hitap ise Hz. Peygamber'e "şair" Kur'an'a da "şiir" nitelemesinde bulunan Mekkeli müşrikleredir.

Hâkka 69/41-42. âyetler bağlamında " قليلا ما تؤمنون ، قليلا ما تتذكرون" ifadelerini birlikte ele alan Kurtubî (ö. 671/1273)), ifadelerde geçen "ما" edatını zaid olarak açıklamakta ve anlamı "قليلا تؤمنون", "قليلا تذكرون" şeklinde az iman ediyorsunuz/az düşünüyorsunuz diye beyan etmektedir. Nitekim müfessire göre müşriklere kendilerini kimin yarattığı sorulduğunda "Allah" şeklindeki cevapları onların imanlarının azlığını gösterir.[23]

Bu bağlamda "فَقَليلاً مَا يُؤْمِنُونَ" ifadesi hakkında zikredilebilecek diğer bir yorum, azlığın "zaman" mefhumu ile sınırlandırılmasıdır. Nitekim İbnü'l-Cevzî bu ifadenin yorumu hakkında "az bir süre iman ederler" şeklinde bir görüş daha olduğunu aktarmakta ve "*Ehl-i kitaptan bir grup şöyle dedi: 'Müminlere indirilmiş olana sabahleyin (görünüşte) inanıp akşamleyin inkâr edin.*

20 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/453; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 3/175; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/19; Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988), 1/74; Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru İbni Kesîr,1432/2011), 1/108.

21 Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *Tefsîrü'l-Keşşâf* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1430/2009), 86.

22 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1137.

23 Kurtubî, *el-Câmi'*, 18/178

Belki onlar (böylece dinlerinden) dönerler. " (Âl-i İmrân 3/72) âyetini de delil olarak zikretmektedir.[24]

İbn Âşûr (ö. 1973) "فقليلاً ما يؤمنون" âyetinde "قليلاً" kelimesinin fiile delalet eden mahzuf bir ismin sıfatı olduğunu, takdirinin de "فإيماناً قليلاً" şeklinde olduğunu beyan etmektedir. "ما" edatının ise azlığı mübalağalı ifade etmek için kullanıldığını belirtmekte ve zamirin İsrailoğullarının tamamını kapsadığını söylemektedir. Yine "قليلاً" kelimesinin fiilin bağlı olduğu zamanı ifade eden kelimenin sıfatı olmasının da mümkün olduğunu bu şekilde ifadenin "فحيناً قليلاً يؤمنون" şeklinde takdir edildiğinin altını çizmektedir. Hem bu ifade, anlamın hakikatinin kalıcılığını da ifade etmektedir. Nitekim bu şekilde İsrailoğullarının Kitab'ın bir kısmına iman etmesine veya Hz. Peygamber'in onları davet ettiği onların kadim inançlarına uygun tevhid, Hz. Musa'nın nübüvveti gibi hususlara iman etmesine veya bazı günlerde onlardan bir kısmının iman etmesine işaret edilmektedir.[25] İbn Âşûr, "قليل" kelimesinin diğer bir anlamını *yokluk* olarak ifade etmektedir. Nitekim ona göre Arap kelamında bu kelime yokluk anlamında kullanılmaktadır. Tıpkı Ebû Bekr el-Huzelî'nin "قليلُ التشكي للمهم يصيبه *** كثيرُ الهوى شتى النوى والمسالك" şiirinde olduğu gibi. Bu şiirde "قليلُ التشكي" ifadesi "لا يتشكى" anlamındadır. Bu bağlamda müfessir, Avn b. Abdullah'ın "كثيرة العقارب قليلة الأقارب" sözünü de aktarmakta ve bu sözde "عديمة الأقارب" anlamının murad edildiğini belirtmektedir. İbn Âşur bu şekildeki kullanımların ya mecaz yolu ile -ki "قليل" yokluğun benzeridir- ya da kinaye yolu ile olduğunu nitekim bir şey azalmaya başladığında giderek kaybolduğunu açıklamalarına eklemektedir.[26]

Hâkka 69/41. âyette geçen "قَلِيلا" ifadesinin imanın yokluğunu gösterdiğini ifade eden bir diğer müfessir Tûsî'dir.[27] Aynı şekilde Nesefî (ö. 710/1310) de âyetteki "qıllet" kelimesinin yokluk anlamında olduğunu ifade etmektedir: " Nitekim Araplar 'هذه أرض قلّما تنبت' dediklerinde o toprağın asla bitki bitirmediğini ifade ederler. Buna göre âyetin anlamı şöyledir: 'Siz kesinlikle iman etmiyorsunuz; tezekkür etmiyorsunuz.'"[28]

24 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/99.

25 Muhammed Tâhir b. Âşûr İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Beyrut: Müessesetü't-Târîh, ts.), 1/582-583.

26 İbn Âşûr. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*,1/583.

27 Tûsî, *et-Tibyân,* thk. Şeyh Ezrak et-Tahrânî, 10/109.

28 Nesefi, *Medârik,* 3/533.

Yukarıda "قَلِيلا مَا" kalıbının iman etmek fiili ile kullanıldığı iki âyet üzerinde yapılan yorumlara bakıldığında genel olarak bu ifadeye dört anlamın verildiği görülmektedir. Birincisi iman edenlerin sayıca azlığı, ikincisi iman edenlerin imanlarında ortaya çıkan niteliksel azlık, yani az iman etmek, üçüncüsü imanın zaman ile sınırlandırılarak az bir süre içerisinde iman etmek, dördüncü ve son anlam olarak da hiç iman etmemektir. Yahudilere hitap eden Bakara 2/88. âyette müfessirler azlığı iman edilen şeyin mahiyeti, imanın niteliksel ve niceliksel özelliği ile ilişkilendirirken, müşriklere hitap edilen Hâkka 69/41. âyette daha çok imanın yokluğu şeklinde bir yorumda bulunmaktadır. Bu aynı ifade tarzının kullanılmış olmasına rağmen farklı muhatap gruplarına hitap edilmesi neticesinde anlamın değişmesine neden olmuştur.

"قَلِيلا مَا تُؤْمِنُون" /"فَقَلِيلا مَا يُؤْمِنُون" ifadelerinin meallerinde de yukarıda bahsi geçen farklılaşmaları görmemiz mümkündür. Bu meallerden bir kaçı şöyledir:

Meal	وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ **(el-Bakara 2/88)**	وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ **(el-Hâkka 69/41)**
Elmalılı M. Hamdi Yazır *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-i Şerîfi*	"Bizim dediler: kalblerimiz gılıflıdır", öyle değil kâfirlikleri sebebi ile Allah onları lânetledi onun için **az, pek az imana gelirler.**	Ve o bir şâir sözü değildir. **Siz pek az inanıyorsunuz.**
Süleyman Ateş *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*	Kalblerimiz, perdelidir, dediler. Hayır, ama inkârlarından dolayı Allah onları lanetlemiştir, **artık çok az inanırlar.**	O, bir şairin sözü değildir. **Ne de az inanıyorsunuz!**
Komisyon *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Diyanet Vakfı)	(Yahudiler peygamberlerle alay ederek) «Kalplerimiz perdelidir» dediler. Hayır; küfür ve isyanları sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir. **O yüzden çok az inanırlar.**	Ve o, bir şair sözü değildir. **Ne de az iman ediyorsunuz!**

Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Diyanet İşleri Başkanlığı)	"Kalplerimiz muhafazalıdır" dediler. Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. **Bu yüzden pek az iman ederler.**	O, bir şâirin sözü değildir. **Ne de az inanıyorsunuz!**
Salih Akdemir *Son Çağrı Kur'an*	"Kalplerimiz perdelidir." demişlerdi. Hayır; bilakis, Allah, inkârlarından ötürü, onları lanetlemiştir. **Bu yüzden onlar çok az şeye inanırlar.**	O asla bir şairin sözü değildir. **Ne kadar da az inanıyorsunuz!**
Ömer Dumlu-Hüseyin Elmalı *Ayet Ayet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal)*	Onlar: "Kalplerimiz kapalıdır" dediler. Yok öyle değil, Allah nankörlükleri sebebiyle onları lanetlemiştir. **Artık onların çok azı inanırlar.**	O asla bir şâir sözü değildir. **Ne az inanıyorsunuz!**
Yusuf Işıcık *Kur'an Meâli*	Onlar: "Kalplerimiz kapalı/kılıflı (senin söylediklerini anlamıyoruz)!" dediler. Hayır, gerçek şu ki, Allah onları inkârları sebebiyle lânetlemiş/üzerlerinden rahmeti kaldırmıştır. **Ne kadar kıt inanırlar onlar / inançları ne kadar eksik ve bozuktur onların.**	O asla bir şâir sözü değil; **ne inanmaz insanlarsınız!**
Muhammed Esed *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*	Ama onlar: "Kalplerimiz zaten bilgi ile dolu!" derler. Hayır, bilakis Allah, onları hakikati kabullenmeyi reddettikleri için gözden çıkarmıştır: Zira onlar, **sadece basmakalıp birkaç şeye inanırlar.**	...ve o, **inanmaya ne kadar az (eğilimli)** olsanız da bir şair sözü değildir;

Mustafa İslamoğlu *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir*	"Kalplerimiz (bilgi ile) kapalıdır" dediler. Aksine Allah, hakikati inkâr ettikleri için onları rahmetinden dışlamıştır; baksanıza, **ne kadar da azı inanıyor.**	Ve o bir şair sözü değildir: **ne kadar da azınız inanıyor!**
Mustafa Öztürk *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*	Yahudiler, "Biz senin söylediklerinden hiçbir şey anlamıyoruz" diyorlar. Hayır, işin aslı öyle değil. Allah onları öteden beri alışkanlık haline getirdikleri kâfirlik/nankörlük sebebiyle lanetleyip rahmetinden uzaklaştırmıştır. **Onlar asla imana gelmezler.**	Dolayısıyla o bir şair sözü değildir. **Ne var ki siz bu gerçeğe hiç inanmıyorsunuz.**
Abdülkadir Şener-Cemal Sofuoğlu-Mustafa Yıldırım *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*	Onlar, "Bizim kalplerimiz boş laflara kapalıdır (yeterli bilgiye sahibiz, bizim başka söze ihtiyacımız yok)" derler. Oysa Allah, onları inkârları yüzünden lanetlemiştir. **Onlar asla inanmazlar.**	O asla bir şair sözü değildir, **fakat siz inanmıyorsunuz.**

Bakara 2/88. âyetinde Yahudilerin, Hz. Peygamber'in davet ettiği hakikatlere karşı alaycı bir tavırla "kalplerimiz kapalıdır" demeleri üzerine Yüce Allah onların bu davranışlarını inkâr/nankörlük olarak nitelendirmekte ve onları rahmetinden uzaklaştırmaktadır.

Hâkka suresinde geçen âyetin yer aldığı pasajda (69/38-43), Kur'an'ın bir şair ve/veya bir kâhinin sözü olduğuna dair gerek Allah'a ve gerekse Hz. Peygamber'e yalan isnat eden Kureyş müşriklerine yeminle hitap edilerek onların Kur'an ve Resul-i Ekrem hakkındaki mesnetsiz iftiraları

reddedilmektedir: *Görebildiğiniz ve göremediğiniz şeylere yeminle söylüyorum ki bu Kur'an şanlı şerefli bir elçinin (Allah'tan getirdiği) sözüdür. O asla bir şair sözü değildir. Ne var ki siz bu gerçeğe hiç inanmıyorsunuz. Kur'an bir kâhin sözü de değildir. Ama siz bunu hiç düşünmüyorsunuz. O, âlemlerin rabbi Allah katından indirilmiştir*. Bu âyetlerden açıkça anlaşılmaktadır ki, Kur'an, şanlı şerefli bir elçi olan Hz. Peygamber'in sözü değil, Allah'tan kendisine vahyedilen öğretilerin onun dilinden dökülmesidir. Nitekim devam eden âyetlerde *"Şayet Peygamber birtakım sözler uydurup bize isnat edecek olsaydı biz onun takatini derhal keser, sonra da can damarını koparıverirdik. O zaman hiçbiriniz buna engel olamazdı."* (el-Hâkka 69/44-47) şeklindeki Resul-i Ekrem'e yönelik Kur'an'da en ağır tehdit cümlesinin zikredilmesi bunun böyle olduğunu göstermektedir.

İmanın esaslarından olan Kur'an'a ve Peygamber'e iman etme hususunda gafil davranan bu kişilerin iman dairesi içerisinde telakki edilmesi mümkün değildir. Bu durumda "فَقَلِيلا مَا يُؤْمِنُونَ" / "قَلِيلا مَا تُؤْمِنُونَ" ifadelerinin yukarıda aktarıldığı gibi "Kur'an'ın az bir kısmını tasdik ediyorsunuz" veya "çok az iman ediyorsunuz" veya "çok az bir zaman iman ediyorsunuz" şeklindeki anlamlar hiç de isabetli olmamaktadır. Âyetin zahiri "imanın azlığı"nı ifade etse bile böyle bir imanın Allah katında bir kıymeti harbiyesi olmasa gerek. Nitekim Kur'an'ın başka âyetlerinde imana konu olan hususların bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmek şeklindeki imanın azlığı hususu kuvvetli delillerle, etkileyici üsluplarıyla iptal edilmektedir.[29]

Kurtubî'nin belirttiği bu kişilere "sizi yaratan kim" diye sorulduğunda "Allah" şeklinde cevap vermeleri bunun dışında her şeyi inkâr etmeleri de onların imanının azlığı ile ilişkili değildir. Bize göre bu tür izahlar tartışmaya açıktır. Şöyle ki: Her şeyden önce zatında, isim-sıfatlarında ve fiillerinde bir ve tek olan Allah'ın, yeryüzünde her türlü şirk inancından arınmış/soyutlanmış tevhid inancını ikame etmek istediği izahtan varestedir. Bu inancı yerleştirmek için çeşitli saiklerle tevhid ekseninden kayan toplumlara/topluluklara içlerinden biri(leri)ni peygamber göndermek suretiyle içinde bulundukları şirk ortamından kurtarmak istediği tarihen sabittir. Eğer Allah müşriklerdeki "Allah" fikrini, düşüncesini ve "imanı" kabul etseydi, peygamber göndermesinin hiçbir anlamı olmazdı. Ayrıca tövbe edilmediği

29 el-Bakara 2/85. Bk. Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 1/309.

takdirde Allah’ın hiçbir zaman affetmeyeceği tek ve en büyük günahın şirk olduğu Kur’an’da[30] gündeme getirilmezdi.

İmanın niteliksel olarak artması veya eksilmesiyle ilgili kelam ilminde birçok tartışma mevcuttur. Ancak bu tartışmalarda mevzubahis konu, imanın tasdik yönüyle değil kemal ve kuvvet bakımından artması ve eksilmesidir.[31] Nitekim iman etmek, aslü’l-üsûl veya usûl-i selâse şeklinde ifade edilen esasların tümüne inanmayı ayrıca dinde olduğu kesin bir şekilde ifade edilen haram, helal ve farz olarak beyan edilen itikadî, amelî ve ahlakî tüm hükümleri tasdik etmeyi gerektirir. Bunlardan herhangi birini inkâr dahi imanın yokluğu olarak ifade edilir. Bu nedenle Bakara 2/88. âyette ve yine Hâkka 41. âyette belirtilen hususlar göz önüne alındığında “فَقَلِيلا مَا يُؤْمِنُون” / “قَلِيلا مَا تُؤْمِنُون” ifadeleri ile Yahudilerin az bir şekilde veya az bir zamanda iman etmiş olmaları mümkün görünmemekte aksine onların iman etmekten yüz çeviren insanlar olduğu beyan edilmektedir.

1.2. “ قَلِيلًا مَا” İfadesinin Tezekkür Etmek Olgusuyla İlişkilendirilmesi

“... قَلِيلًا مَا” kalıbının geçtiği diğer bir âyet grubunda ise “تَذَكّر” fiili kullanılmıştır. Kur’an’da dört yerde geçen bu âyetlerden ilki A‘râf 7/3. âyettir: “ اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ”.

A‘râf 7/3. âyette Mekke halkına hitap edildiğini belirten Mukâtil, “قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ” sözünde bu kişilerin akletmediklerini ve ibret almadıklarının ifade edildiğini beyan etmektedir.[32]

İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), “قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ” ifadesine tevil ehlinin “müminlerin azlığı” şeklinde anlam verdiğini ifade ettikten sonra “hiç düşünmüyorsunuz” anlamının verilmesinin de mümkün olduğunu beyan etmektedir. Çünkü ona göre hitap doğrudan kâfirleredir ve ayrıca ilgili âyet onlar hakkında nazil olmuştur.[33]

30 en-Nisâ 4/48, 116.

31 Ali el-Kârî, *Şerhu’l-Fıkhi’l-Ekber*, thk. Mervân Muhammed eş-Şe‘âr (Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1437/2016), 185-186.

32 Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Ahmed Ferîd, 1/383.

33 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 5/289.

Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045), "قَلِيلًا" kelimesinin az bir miktarda tezekkür etmek (تذكيرا قليلا) veya kısa bir zaman dilimde tezekkür etmek (وقتا قليلا) anlamlarında olduğunu beyan etmiştir.[34]

Zemahşerî, "قَلِيلاً" kelimesinin "يتذكرون" fiili ile mensup olduğunu ifade ettikten sonra anlamın az bir tezekkür ile tezekkür ediyorsunuz (تذكرون تذكراً قليلاً) şeklinde olduğunu ve "ما" edatının da azlık anlamını tekid için geldiğini ifade etmektedir.[35]

İbn Âşur, "قَلِيلًا" kelimesinin iki anlamı olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki kelimenin gerçek anlamına hamledilmesiyledir. Nitekim âyette hitap edilen müşrikler, düşünebiliyor ancak çoğu durumda düşünmekten yüz çeviriyorlar. Müfessir "قَلِيلًا" kelimesine ikinci olarak telmih yoluyla nefy ve yokluk anlamlarını vermektedir. Yine benzer bir anlamın "فقليلاً ما يؤمنون" (el-Bakara 2/88) âyetinde de bulunduğunun altını çizmektedir. Nitekim Bakara 2/88. âyette iman azlık ve çokluk ile vasıflandırılamayacağı için âyette onun yokluğuna işaret vardır. Bu iki âyet arasında bu şekilde bir bağlantı kuran müellif, "قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ" ifadesinde de düşünme eyleminin yokluğunun ifade edildiğini beyan etmektedir.[36]

Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574), bu ifadenin anlamını "tezekkürünüz veya tezekkür ettiğiniz zaman ne kadar azdır! Nitekim siz etkilenmiyor, onun gereği ile amel etmiyor, Yüce Allah'ın dinini bırakıp başka şeylerle meşgul oluyorsunuz" şeklinde beyan etmektedir. Müfessir bu açıklamalarından sonra buradaki azlık ile "فَقَلِيلاً ما يُؤْمِنُونَ " âyetinde olduğu gibi yokluğun da ifade edileceğini söylemektedir.[37]

" قَلِيلًا مَا" kalıbının tezekkür fiili ile birlikte kullanıldığı ikinci âyet Neml 27/62. âyettir: "أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ أَئِلَهٌ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ"

34 Ebû Muhammed Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye ile'l-bülûği'n-nihâhe*, thk. eş-Şahid el-Buşeyhi (b.y.: Mecmûatü'l-buhûsi'l-kitab ve's-Sünne, 1429/2008). 7/2276.

35 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 355.

36 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8/14.

37 Muhammed b. Mustafa Ebüssuûd, *İrşâdü'l-ʿakli's-selîm* (Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.) 6/295. Aynı açıklamalar için bkz. Ebü'l-Fadl Şihabüddîn Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 4/319.

Mâtürîdî, bu âyet hakkında şunları ifade etmektedir: " 'أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ' sözünde 'Allah mı daha hayırlıdır yoksa şirk koştukları şeyler mi?' anlamı çıkarılmaktadır. Sanki şöyle buyurulmaktadır: Darda kalanın duasını kabul eden onun sıkıntısını kaldıran ve sizi yeryüzünde halifeler kılan mı daha hayırlıdır yoksa bunların hiçbirisine güç yetiremeyen mi? bu soruya cevap da 'Bunlara güç yetiren, bunlara yetiremeyenden daha hayırlıdır.' Veya bu âyet hakkında şu iki anlam zikredilebilir: Birincisi, 'Sizler biliyorsunuz ki darda kalanın duasını kabul eden, sıkıntıları gideren sizin taptığınız putlar değil aksine Allah'tır. Bu durumda nasıl olur da ilahlıkta, ibadette Allah'a onları şirk koşarsınız.' İkincisi, Allah'ın darda kalanın duasını kabul etmesi, sıkıntıları gidermesi ve sizden öncekilerin helak edilmesi ile yeryüzünde sizi halife kılması O'nun tek olduğuna delalet eder. Zira eğer birkaç ilah olsaydı biri darda kalanın duasına karşılık verirken diğeri onu reddeder; biri sıkıntıları kaldırırken diğeri buna engel olurdu. Tüm bu uyum O'nun tek olduğunu bir ortağının olmadığını göstermektedir."[38]

Zemahşerî'ye göre âyetteki "qıllet/azlık" yokluk anlamındadır. Bunun anlamı "siz kesinlikle düşünmüyorsunuz" demektir.[39]

"قَلِيلاً مَّا تَذَكَّرُونَ" ifadesi pek az düşünüyorsunuz veya pek kısa bir zamanda düşünüyorsunuz, şeklindedir. Ayrıca buradaki "qıllet/azlık" ile yokluk murad edilmiştir veya bir bayağılık ve faydasızlığa işaret etmektedir. Yine bu kelamın son kısmında bu kişilerin (müşriklerin) tezekkürden nefyedilmesi, bu şekilde bir tezekkürün ister zeki olsun ister olmasın herkesin zihninde mevcut olduğudur. İfade edilenler o kadar açık bir hakikattir ki, idrak edilmesi, sadece bir yöneliş ve tezekküre bağlıdır.[40] Neticede inkârcı kişiler bu kadar açık olan hakikatleri düşünmekten imtina etmektedir. Nitekim az bir gayretle dahi bu hakikatler tezekkür edilirse Yüce Allah'ın varlığı ve birliği idrak edilebilir.

İbn Âşûr, buradaki "القليل" ile ifade edilenin yokluk olduğunu çünkü amaçlanan tezekkürün inkârcılarda mevcut olmadığını beyan etmekte

38 Mâtürîdî, *Te'vîlât,*10/401.

39 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 787. Aynı anlam için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 24/187, Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988), 2/180-181.

40 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-ʿakli's-selîm*, 6/295. Ayrıca bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 10/218.

ve arkasından "القليل" ile yokluğun ifade edilmesinin Arapların dilinde kullandıkları bir durum olduğunu belirtmektedir.[41]

Neml 27/62. âyette de hitap doğrudan müşrikleredir. Nitekim Yüce Allah Neml 27/60-64. âyetlerde müşrikleri yeryüzündeki uyumu, dengeyi ve birçok nimeti düşünmeye sevk ederek gerçeği görmeye teşvik etmiştir. Yine 64. âyetin son kısmında da "قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ" (*Ey Peygamber!) De ki "Eğer iddianızda samimi iseniz o halde getirin delillerinizi!* buyurarak müşriklerin Allah'a ortak koşmaları hususundaki delillerinin geçersizliğini vurgulamaktadır.

"قَلِيلًا مَا" kalıbının *tezekkür* fiili ile birlikte kullanıldığı üçüncü âyet Mü'min 40/58. âyettir: "وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِيءُ قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ"

Râzî "قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ" ifadesi hakkında şunları dile getirmektedir: "Onlar, ilmin, cehaletten; sâlih amelin de, fasit amelden hayırlı olduğunu biliyorlardı. Ancak belli bir itikâd türünde, bunun ilim mi yoksa cehalet mi; yine, belli bir amel türünde, bunun sâlih amel mi yoksa fasit amel mi olduğu hususunda az düşünüyorlardı. Çünkü haset, onların kalplerini kör etmiştir. Bu şekilde onlar, cehalet ve taklidin, sırf marifet/bilgi olduğuna; haset, kin ve kibrin de katıksız itaat olduğuna inanırlar ki, Yüce Allah'ın "قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ" (Ne az düşünüyorsunuz!) buyurmasından kastedilen de budur.[42] Ne de az düşünüyorlar!" ifadesinde zamir insanlara ya da kâfirlere gitmektedir.[43]

Tezekkür fiiline öğüt almak anlamını veren Nesefî, "قَلِيلاً" ifadesini mahzuf bir masdarın sıfatı olarak "ما" edatını ise zaid bir kelime olarak kabul edip anlamı "Az öğüt alıyorsunuz!" (تذكراً قليلاً يتذكرون) şeklinde beyan etmektedir.[44] İbn Kesîr (ö. 774/1373) ise "insanlardan çoğu ne kadar da az düşünür!" (ما أقل ما يتذكر كثير من الناس) şeklinde anlam vermiştir.[45]

Âlûsî (ö. 1270/1854), bu âyet hakkında yorum yaparken "يتذكر" fiilinin gaib ve muhatab şeklinde okunması üzerinde durmakta ve Tîbî'nin (ö. 743/1343) "gaybtan hitaba geçiş ile ortaya çıkan iltifat sanatında azarlama

41 İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 19/290.

42 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 27/73.

43 Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 2/344. Ayrıca bk. Ebüssuûd. *İrşâdü'l-ʿakli's-selîm*, 7/281-282.

44 Nesefî, *Medârik,* 2/217

45 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/142.

(tevbih) anlamı olduğu ve bunun da şiddetli bir karşı duruşa ve beliğ bir inkâra delalet ettiği" görüşünü aktarmaktadır. Nitekim ona göre bu âyet göklerin yaratılışı ile ilgilidir dolayısıyla bu söz de bu konuda mücadele edenleredir. Yine bu konuda diğer bir görüşü müfessir şu şekilde aktarmaktadır: "Eğer buradaki zamir insanların tamamı içinse 'قَلِيلًا' gerçek anlamındadır ve mümin kişiler bunların dışında kalmıştır. Eğer zamir kâfirler için olursa 'قَلِيلًا' bu kez nefy/olumsuzluk anlamında olmaktadır. Nitekim muhatap, Allah Resulü'nün hitap ettiği Kureyşlilerdir."[46] Zaten söz konusu müşrikler bu deliller üzerine düşünselerdi, öğüt alsalardı içerisinde bulundukları hatalarını anlayacaklardı.[47]

"قَلِيلًا مَا" kalıbının tezekkür fiili ile birlikte kullanıldığı son âyet Hâkka 69/42. âyettir: "وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ"

Bu âyette hitap doğrudan müşrikleredir.[48] "القليل" sözü ile esasen onlardan imanın nefyi murad edilmiştir. Bu durum tıpkı seni hiç ziyaret etmeyen kişiye "لا تأتينا أصلاً" (Bize hiç gelmezsin) anlamında "قلما تأتينا " demen gibidir.[49]

Zemahşerî, âyetteki "القليل" ifadesinin yokluk anlamında kullanıldığını ifade etmekte ve anlamı ise "siz kesinlikle düşünmüyorsunuz" şeklinde beyan etmektedir. Özellikle bu kalıpta gelmesinde "siz ne kadar da inkâr ve gaflet içerisindesiniz!" (ما أكفركم وما أغفلكم) anlamının vurgulandığının altını çizmektedir.[50] Ebû Hayyân (ö. 745/1344), Zemahşerî'nin bu ifadelerini aktardıktan sonra burada "القليل" ifadesinin salt nefy ifade etmediğini belirtmektedir. Nitekim ona göre bu şekilde bir nefy anlamı "أقل" veya "قل" kelimeleri ile olmaktadır. Müfessir bu görüşlerini destekler nitelikte "أقل رجل يقول ذلك إلا زيد", "قلّ رجل يقول ذلك إلا زيد" örneklerini de aktarmaktadır. "قَلِيلًا" kelimesinin ancak merfu olduğu zaman olumsuzluk anlamında kullanılacağını ifade etmektedir.[51] Ebüssuûd ise "القليل" kelimesinin burada nefy ifade ettiğini belirtmektedir.[52]

46 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 16/333.

47 Ahmed Mustafa Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 8/327.

48 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/222.

49 Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 4/359.Ayrıca bk. et-Tabersî, Ebû Alî el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl, *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali Beydavî. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 10/89.

50 Zemahşerî, *Keşşâf*, 1137; Nesefi, *Medârkü't-tenzîl*, 3/533.

51 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-mühît*. thk. Mâhir Cevves, 20/499-500.

52 Ebüsuûd. *İrşâdü'l-ʿakli's-selîm*, 9/27. Ayrıca bk. Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, thk. Abdurrahmân Umeyre (Beyrut: Dâru İbni Haldûn, 1994), 5/379.

Fahreddîn er-Râzî aynı surede geçen “قليلا ما تؤمنون ، قليلا ما تذكرون” ifadelerinin tefsirinde iki durum olduğunu ifade ettikten sonra ilk olarak Mukâtil’in “قليلا” kelimesinin yokluk anlamı ifade ettiği görüşünü aktarmaktadır. Bu durumda da anlam “Onlar hiç iman etmezler, hiç düşünmezler/öğüt almazlar” şeklindedir. İkinci durum ise kâfirler, kalben inanıyorlardı. Ama bundan hemen dönüyor, bu konuda yaptıkları istidlalleri benimsemiyorlardı. Nitekim Yüce Allah Müddessir 74/18 ve 24. âyetlerde onlar hakkında şöyle buyurmuştur: “O (kâfir) düşündü, ölçüp biçti. Sonra da, ‘Bu ancak seçkin bir büyüdür’ dedi.”[53]

“قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ” ifadesinin geçtiği âyetlerin tefsirinde tıpkı bir önceki kullanımda olduğu gibi dört anlam öne çıkmaktadır. Birincisi tezekkürün/düşünmenin/öğüt almanın azlığı; ikincisi tezekkür edenlerin azlığı, üçüncüsü tezekkür edilen zamanın azlığı ve dördüncüsü tezekkürün hiç olmayışıdır.

“قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ” ifadesinin geçtiği âyetlerin Türkçe mealleri ise şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Meal	اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ **(el-A’râf 7/3)**	أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ أَئِلَهٌ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ **(en-Neml 27/62)”**	وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِيءُ قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ **(el-Mü’min 40/58)**	وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ **(el-Hâkka 69/42)**
Elmalılı M. Hamdi Yazır *Kur’ân-ı Kerîm ve Meâl-i Şerîfi*	Rabbinizden size indirilene ittiba edin, onsuz bir takım veliylere ittiba’ etmeyin, **siz pek az düşünüyorsunuz**	Yoksa sıkılan kendisine duâ ettiği zaman ona icabet edip fenalığı açan ve size Arzın halifeleri kılan mı? Bir tanrı mı var Allah’la beraber? **Siz pek az düşünüyorsunuz**	Kör ise görenle müsavi olmaz; iman edip iyi işler yapan kimselerle, ne de kötülük yapan. **Siz pek az düşünüyorsunuz.**	Bir kâhin sözü de değildir, **siz pek az düşünüyorsunuz**

53 Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 30/105.

Süleyman Ateş *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*	(Ey insanlar), Rabbinizden size indirilene uyun ve O’ndan başka velilere uymayın. **Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!**	Yahut du’a ettiği zaman darda kalmışa kim yetişiyor da kötülüğü (onun üzerinden) kaldırıyor ve sizi (eskilerin yerine) yeryüzünün sahipleri yapıyor? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? **Ne de az düşünüyorsunuz?**	Körle gören bir olmaz. İnanan ve iyi işler yapanlarla kötülük yapan bir olmaz. **Ne kadar az düşünüyorsunuz!**	Bir kâhinin sözü de değildir. **Ne de az düşünüyorsunuz!**
Komisyon *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Diyanet Vakfı)	Rabbinizden size indirilene (Kur’an’a) uyun. O’nu bırakıp da başka dostların peşlerinden gitmeyin. **Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!**	(Onlar mı hayırlı) yoksa darda kalana kendine yalvardığı zaman karşılık veren ve (başındaki) sıkıntıyı gideren, sizi yeryüzünün hâkimleri kılan mı? Allah’tan başka bir tanrı mı var! **Ne kadar da kıt düşünüyorsunuz!**	Körle gören, inanıp iyi amellerde bulunanla kötülük yapan bir olmaz. **Ne kadar az düşünüyorsunuz!**	Bir kâhin sözü de değildir (o). **Ne de az düşünüyorsunuz!**
Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin *Kur’an-ı Kerim Meâli* (Diyanet İşleri Başkanlığı)	Rabbinizden size indirilene uyun. Onu bırakıp başka dostlara uymayın. **Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!**	Yahut kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren ve başa gelen kötülüğü kaldıran, sizi yeryüzünün halifeleri kılan mı? Allah ile birlikte başka ilâh mı var!? **Ne kadar az düşünüyorsunuz!**	Kör ile gören, iman edip salih ameller işleyenler ile kötülük yapan bir değildir. **Siz pek az düşünüyorsunuz.**	Bir kâhinin sözü de değildir. **Ne de az düşünüyorsunuz!**

Salih Akdemir *Son Çağrı Kur'an*	Rabbinizden size indirilene uyun ama O'nun dışındaki dostlara uymayın! **Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!**	(Onlar mı, yoksa darda kalana, kendisini çağırdığında çağrısına karşılık vererek başındaki sıkıntıyı gideren sizi yeryüzünün halifeleri yapan mı daha hayırlıdır? Allah'la birlikte başka bir tanrı mı var? **Ne kadar da az düşünüyorsunuz?**	Kör ile gören, inananlar ve iyi işler yapanlar ile kötülük yapanlar bir değillerdir. **Siz, ne kadar da az düşünüyorsunuz!**	O asla bir kâhin sözü değildir. **Ne kadar da az düşünüyorsunuz!**
Ömer Dumlu-Hüseyin Elmalı *Ayet Ayet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal)*	Rabbinizden size indirilene uyunuz. Allah'tan başka edindiğiniz dostlara uymayınız. **Ne kadar az düşünüyorsunuz!**	Yoksa, yalvardığında darda kalanın çağrısına cevap veren ondan kötülüğü gideren ve szi yeryüzünde öncekilerin yerine getiren mi daha iyidir? Allah'la beraber başka bir tanrı mı var!? **Ne az öğüt alıyorsunuz?**	Gerçeği görmeyenle gören bir değildir. İnanıp yararlı iş yapanla kötülük yapan da bir değildir. **Ne az öğüt alıyorsunuz?**	Asla bir kâhin sözü de değildir. **Ne az düşünüyorsunuz?**
Yusuf Işıcık *Kur'an Meâli*	(O halde Ey İnsanlar!) Rabbinizden size indirilene uyun ve O'ndan başka velilere/ilahlara uymayın! **Ne az düşünüp öğüt alırsınız!**	Bunalan kimsenin çağırdığı zaman yardımına koşan sıkıntısını gideren ve sizleri art arda yeryüzüne getirerek (oranın ıslahı ve imarıyla) görevlendiren Allah mı (daha hayırlı yoksa koştukları ortaklar mı)? Allah'ın yanı sıra bir başka bir ilah mı var? **Ne kıt düşünüyorsunuz!**	Görenle görmeyen bir değildir; iman edip doğru ve yararlı (salih) işler yapan ile kötü işler yapan da bir değildir. **Ne az düşünür ne az öğüt alırsınız!**	Ve bir kahin sözü de değil; **ne az düşünür adamlarsınız?!**

Muhammed Esed *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*	"Rabbinizin katından size indirilene uyun; O'ndan başka önderlerin ardından gitmeyin. **Ne kadar az tutuyorsunuz aklınızda, bu (öğüdü**).	Pe ki kimdir, kendisine başvurduğunda darda kalmış olanın darına yetişen, kötülüğü gideren ve sizi yeryüzüne mirasçı kılan? Allah'la beraber başka bir tanrı, öyle mi? **Aklınızda ne kadar az tutuyorsunuz (bütün bu gerçekleri)!**	(Öyleyse,) gören ile görmeyen bir olmaz; iman edip doğru ve yararlı işler yapanlar ile kötülük işleyenler de bir değildir. **Bundan ne kadar da az ders çıkarıyorsunuz?**	**...ve ders almaya ne kadar az (hazır olsanız)** da bir kâhin sözü de değildir.
Mustafa İslamoğlu *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir*	"Uyun Rabbinizin katından size indirilene! O'nun dışında birtakım otoritelere de asla uymayın!" **Ne kadar da az ders alıyorsunuz!**	(Allah) değilse kimdir dua ettiğinde darda kalanın yardımına yetişecek olan ve sıkıntıyı giderecek olan; ve sizi yeryüzünün halifeleri yapacak olan?(3338) Allah'la beraber başka bir ilâh, öyle mi?! **Öğüt alanlarınız ne kadar da azınlıkta kalıyor!**	Neticede görenle görmeyen bir olmaz; tıpkı iman edip o imana uygun iyilik yapan ile kötülük yapanın bir olmadığı (gibi): **Ne kadar da azınız öğüt alıyor!**	... ve o bir kâhin sözü de değildir: **ne kadar da azınız düşünüyor**

Mustafa Öztürk *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*	(Ey Peygamber! De ki o müşriklere): "Size Rabbiniz tarafından indirilen Kur'an'a uyun. Allah'ı bırakıp birtakım sözde tanrılara, şeytan tabiatlı liderlere uymayın. **Ne var ki siz hiç söz dinlemiyorsunuz!**	(Ey Müşrikler!) Haydi söyleyin bakalım, darda kalmış kimsenin duasını kabul edip onun sıkıntısını gideren ve daha önceki nesillerin ardından size yeryüzünde yaşama imkânı veren Allah mı üstün yoksa O'na ortak koştuğunuz şeyler mi?! Allah'la birlikte başka bir ilah/tanrı olabilir mi hiç?! **Siz ne kadar düşüncesizsiniz!**	(Ey Kâfirler!) Kör ile gören bir olmadığı gibi, iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanlarla günahkârlar da bir değildir. **Bu gerçeğe rağmen siz ne kadar düşüncesizsiniz!**	(Bilin ki) Kur'an bir kâhin sözü de değildir. **Ama siz bunu hiç düşünmüyorsunuz.**
Abdülkadir Şener-Cemal Sofuoğlu-Mustafa Yıldırım *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*	Ey Peygamber! İnsanlara de ki: "Size Rabbinizden indirilen Kitab'a uyun, Allah'ı bırakıp şeytan tabiatlı liderlere uymayın. **Fakat siz hiç söz dinlemiyorsunuz."**	İyi düşünün! Darda kalmış bir kimsenin duasını kabul edip onun sıkıntısını gideren ve sizi yeryüzüne mirasçı kılan mı daha üstündür, yoksa O'na ortak koştuğunuz şeyler mi? Allah'la birlikte başka bir tanrı olabilir mi hiç**? Siz ne kadar düşüncesizsiniz.**	Kör ile gören (bir olmadığı gibi), inanıp iyi ve yararlı işiler yapanlarla kötü işler yapanlar da elbette bir tutulamaz. Ey İnkârcılar! **Siz ne kadar düşüncesizsiniz!**	O kâhin söz de değildir. **Hiç düşünmüyorsunuz.**

Elmalılı M. Hamdi Yazır *Kur’ân-ı Kerîm ve Meâl-i Şerîfi*	Rabbinizden size indirilene ittiba edin, onsuz bir takım veliylere ittiba’ etmeyin, **siz pek az düşünüyorsunuz**	Yoksa sıkılan kendisine duâ ettiği zaman ona icabet edip fenalığı açan ve size Arzın halifeleri kılan mı? Bir tanrı mı var Allah’la beraber? **Siz pek az düşünüyorsunuz**	Kör ise görenle müsavi olmaz; iman edip iyi işler yapan kimselerle, ne de kötülük yapan. **Siz pek az düşünüyorsunuz.**	Bir kâhin sözü de değildir, **siz pek az düşünüyorsunuz**
Süleyman Ateş *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*	(Ey insanlar), Rabbinizden size indirilene uyun ve O’ndan başka velilere uymayın. **Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!**	Yahut du’a ettiği zaman darda kalmışa kim yetişiyor da kötülüğü (onun üzerinden) kaldırıyor ve sizi (eskilerin yerine) yeryüzünün sahipleri yapıyor? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? **Ne de az düşünüyorsunuz?**	Körle gören bir olmaz. İnanan ve iyi işler yapanlarla kötülük yapan bir olmaz. **Ne kadar az düşünüyorsunuz!**	Bir kâhinin sözü de değildir. **Ne de az düşünüyorsunuz!**
Komisyon *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Diyanet Vakfı)	Rabbinizden size indirilene (Kur’an’a) uyun. O’nu bırakıp da başka dostların peşlerinden gitmeyin. **Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!**	(Onlar mı hayırlı) yoksa darda kalana kendine yalvardığı zaman karşılık veren ve (başındaki) sıkıntıyı gideren, sizi yeryüzünün hâkimleri kılan mı? Allah’tan başka bir tanrı mı var! **Ne kadar da kıt düşünüyorsunuz!**	Körle gören, inanıp iyi amellerde bulunanla kötülük yapan bir olmaz. **Ne kadar az düşünüyorsunuz!**	Bir kâhin sözü de değildir (o). **Ne de az düşünüyorsunuz!**

Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Diyanet İşleri Başkanlığı)	Rabbinizden size indirilene uyun. Onu bırakıp başka dostlara uymayın. **Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!**	Yahut kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren ve başa gelen kötülüğü kaldıran, sizi yeryüzünün halifeleri kılan mı? Allah ile birlikte başka ilâh mı var!? **Ne kadar az düşünüyorsunuz!**	Kör ile gören, iman edip salih ameller işleyenler ile kötülük yapan bir değildir. **Siz pek az düşünüyorsunuz.**	Bir kâhinin sözü de değildir. **Ne de az düşünüyorsunuz!**
Salih Akdemir *Son Çağrı Kur'an*	Rabbinizden size indirilene uyun ama O'nun dışındaki dostlara uymayın! **Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!**	(Onlar mı, yoksa darda kalana, kendisini çağırdığında çağrısına karşılık vererek başındaki sıkıntıyı gideren sizi yeryüzünün halifeleri yapan mı daha hayırlıdır? Allah'la birlikte başka bir tanrı mı var? **Ne kadar da az düşünüyorsunuz?**	Kör ile gören, inanlar ve iyi işler yapanlar ile kötülük yapanlar bir değillerdir. **Siz, ne kadar da az düşünüyorsunuz!**	O asla bir kâhin sözü değildir. **Ne kadar da az düşünüyorsunuz!**
Ömer Dumlu-Hüseyin Elmalı *Ayet Ayet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal)*	Rabbinizden size indirilene uyunuz. Allah'tan başka edindiğiniz dostlara uymayınız. **Ne kadar az düşünüyorsunuz!**	Yoksa, yalvardığında darda kalanın çağrısına cevap veren ondan kötülüğü gideren ve szi yeryüzünde öncekilerin yerine getiren mi daha iyidir? Allah'la beraber başka bir tanrı mı var!? **Ne az öğüt alıyorsunuz?**	Gerçeği görmeyenle gören bir değildir. İnanıp yararlı iş yapanla kötülük yapan da bir değildir. **Ne az öğüt alıyorsunuz?**	Asla bir kâhin sözü de değildir. **Ne az düşünüyorsunuz?**

Yusuf Işıcık *Kur'an Meâli*	(O halde Ey İnsanlar!) Rabbinizden size indirilene uyun ve O'ndan başka velilere/ilahlara uymayın! **Ne az düşünüp öğüt alırsınız!**	Bunalan kimsenin çağırdığı zaman yardımına koşan sıkıntısını gideren ve sizleri art arda yeryüzüne getirerek (oranın ıslahı ve imarıyla) görevlendiren Allah mı (daha hayırlı yoksa koştukları ortaklar mı)? Allah'ın yanı sıra bir başka bir ilah mı var? **Ne kıt düşünüyorsunuz!**	Görenle görmeyen bir değildir; iman edip doğru ve yararlı (salih) işler yapan ile kötü işler yapan da bir değildir. **Ne az düşünür ne az öğüt alırsınız!**	Ve bir kahin sözü de değil; **ne az düşünür adamlarsınız?!**
Muhammed Esed *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*	"Rabbinizin katından size indirilene uyun; O'ndan başka önderlerin ardından gitmeyin. **Ne kadar az tutuyorsunuz aklınızda, bu (öğüdü**).	Pe ki kimdir, kendisine başvurduğunda darda kalmış olanın darına yetişen, kötülüğü gideren ve sizi yeryüzüne mirasçı kılan? Allah'la beraber başka bir tanrı, öyle mi? **Aklınızda ne kadar az tutuyorsunuz (bütün bu gerçekleri)!**	(Öyleyse,) gören ile görmeyen bir olmaz; iman edip doğru ve yararlı işler yapanlar ile kötülük işleyenler de bir değildir. **Bundan ne kadar da az ders çıkarıyorsunuz?**	**...ve ders almaya ne kadar az (hazır olsanız)** da bir kâhin sözü de değildir.
Mustafa İslamoğlu *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir*	"Uyun Rabbinizin katından size indirilene! O'nun dışında birtakım otoritelere de asla uymayın!" **Ne kadar da az ders alıyorsunuz!**	(Allah) değilse kimdir dua ettiğinde darda kalanın yardımına yetişecek olan ve sıkıntıyı giderecek olan; ve sizi yeryüzünün halifeleri yapacak olan?(3338) Allah'la beraber başka bir ilâh, öyle mi?! **Öğüt alanlarınız ne kadar da azınlıkta kalıyor!**	Neticede görenle görmeyen bir olmaz; tıpkı iman edip o imana uygun iyilik yapan ile kötülük yapanın bir olmadığı (gibi): **Ne kadar da azınız öğüt alıyor!**	... ve o bir kâhin sözü de değildir: **ne kadar da azınız düşünüyor**

Mustafa Öztürk *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*	(Ey Peygamber! De ki o müşriklere): "Size Rabbiniz tarafından indirilen Kur'an'a uyun. Allah'ı bırakıp birtakım sözde tanrılara, şeytan tabiatlı liderlere uymayın. **Ne var ki siz hiç söz dinlemiyorsunuz!**	(Ey Müşrikler!) Haydi söyleyin bakalım, darda kalmış kimsenin duasını kabul edip onun sıkıntısını gideren ve daha önceki nesillerin ardından size yeryüzünde yaşama imkânı veren Allah mı üstün yoksa O'na ortak koştuğunuz şeyler mi?! Allah'la birlikte başka bir ilah/tanrı olabilir mi hiç?! **Siz ne kadar düşüncesizsiniz!**	(Ey Kâfirler!) Kör ile gören bir olmadığı gibi, iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanlarla günahkârlar da bir değildir. **Bu gerçeğe rağmen siz ne kadar düşüncesizsiniz!**	(Bilin ki) Kur'an bir kâhin sözü de değildir. **Ama siz bunu hiç düşünmüyorsunuz.**
Abdülkadir Şener-Cemal Sofuoğlu-Mustafa Yıldırım *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*	Ey Peygamber! İnsanlara de ki: "Size Rabbinizden indirilen Kitab'a uyun, Allah'ı bırakıp şeytan tabiatlı liderlere uymayın. **Fakat siz hiç söz dinlemiyorsunuz."**	İyi düşünün! Darda kalmış bir kimsenin duasını kabul edip onun sıkıntısını gideren ve sizi yeryüzüne mirasçı kılan mı daha üstündür, yoksa O'na ortak koştuğunuz şeyler mi? Allah'la birlikte başka bir tanrı olabilir mi hiç**? Siz ne kadar düşüncesizsiniz.**	Kör ile gören (bir olmadığı gibi), inanıp iyi ve yararlı işiler yapanlarla kötü işler yapanlar da elbette bir tutulamaz. Ey İnkârcılar! **Siz ne kadar düşüncesizsiniz!**	O kâhin söz de değildir. **Hiç düşünmüyorsunuz.**

Geçtiği dört âyette de hitabın doğrudan inkârcılara yönelik olduğu "قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ" ifadesinde *tezekkür* kelimesine *düşünmek* ve *öğüt almak* şeklinde iki anlam verildiği görülmektedir. Üzerinde düşünülmesi veya öğüt alınması gereken hususlar ise Kur'an'ın Allah tarafından gönderilen ilahi bir kitap olduğu ve ona uyulmasının gerektiği (el-A'râf 7/10); Allah'ın varlığı ve birliği (en-Neml 27/62); İnanan ve salih amel işleyen ile inkâr

eden ve kötü iş yapanların aynı olmayacağı (el-Mü'min 40/58); Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğu (el-Hâkka 69/42) şeklindedir. Bu durumda üzerinde düşünülmesi veya öğüt alınması gereken hususlar herhangi bir durum ile ilişkili olmayıp doğrudan iman etmek ile ilgilidir. İnkârcıların ise bu tür hususlar üzerinde düşünmeleri veya öğüt almış olmaları realiteye ters düşmektedir. Nitekim yine birçok âyette Yüce Allah, hiç düşünmez misiniz/ akletmez misiniz buyurarak onların özellikle iman ile alakalı bu hususları düşünmediklerini bildirmektedir.[54] Nitekim birçok müfessirin de belirttiği gibi az bir tezekkür ile inkârcıların bu hususiyetlerin gerçekliliğini idrak edebileceklerdir. Bu durumda "قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ" ifadesinin geçtiği âyetlerde anlamı, düşünmenin azlığından öte yokluğu ile ilişkilendirmek daha isabetli olmaktadır.

1.3. "قَلِيلًا مَا" İfadesinin Şükretmek Olgusuyla İlişkilendirilmesi

"...قَلِيلًا مَا" kalıbının kullanıldığı diğer bir fiil şükretmektir. İfade, bu fiille birlikte Kur'an'da dört yerde geçmektedir. Bunlardan ilki A'râf 7/10. âyettir: "وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ"

Mukâtil, âyette geçen "قَلِيلًا" ile Yüce Allah'ın size verdiği nimetlere şükretmiyorsunuz anlamının murat edildiğini ifade etmektedir.[55] Mâtürîdî ise "قليلا ما تذّكرون" sözünde olduğu gibi "قليلا ما تشكرون" ifadesi hakkında da farklı vecihlerin söz konusu olduğunu belirttikten sonra bunları şu şekilde sıralamaktadır: Birincisi, onlar kendilerini yaratanın Yüce Allah olduğunu ikrar ediyorlar: "وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَ" *"O müşriklere, 'Gökleri ve yeri kim yarattı? Isısı ve ışığıyla istifadenize sunulan güneşin ve ayın hareketlerini kim bu şekilde belirledi?" diye soracak olsan, kesinlikle "Allah!" diye karşılık verirler. Peki o hâlde nasıl oluyor da bu gerçeği bile bile imandan yüz çeviriyorlar?!"* (el-Ankebût 29/61). Yani onun ilahlığını kabul ediyor ancak O'na ibadet etmekten sarfı nazar ediyorlardı. Bunun için "قليلا ما تشكرون" buyruldu. İkincisi, onlar hiç şükretmiyorlar ve hiç düşünmüyorlar anlamındadır. Yani mümin kimseler şükrediyor ancak inkârcılar şükretmiyorlar. Müminlerin sayısı az ancak inkârcıların sayısı

54 el-En'âm 6/32, 80; el-A'râf 7/169; Yunus 10/3; Yusûf 12/109; en-Nahl 16/17; el-Enbiya 21/67; es-Secde 32/4.

55 Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil,* thk. Ahmed Ferîd 1/384.

fazladır. Üçüncüsü ise onların her şeye şükretmeye güçleri yetmez bu nedenle onların şükrü az olmaktadır.[56]

İbnü'l-Cevzî, "قَلِيلاً مَّا تَشْكُرُونَ" ifadesine "sizin şükrünüz az" anlamını verdikten sonra İbn Abbas'ın bu ifadeye "sizler şükredici değilsiniz" (أنكم غير شاكرين) anlamını verdiğini belirtmiştir.[57] Hitabın Mekke müşriklerine olduğunu beyan eden Vâhidî gibi birçok müfessir de bu anlamı vermiştir.[58]

Râzî, Yüce Allah'ın, âyette zikri geçen lütuf ve ihsanlara rağmen mahlûkatın hakkıyla şükretmeyeceğini bildiği için "قَلِيلاً مَّا تَشْكُرُون" buyurduğunu ifade etmiş bunun ise onların bazı durumlarda şükrettiklerini gösterdiğini eklemiştir. Nitekim müfessire göre bir yaratıcının varlığına inanmak her akıl sahibinin aklını celbeden gerekli ve zaruri bir şeydir. Allah insana nimetleri çokça verir. Hiçbir insan yok ki Allah'ın nimetlerine bazı zamanlarda şükredici olmasın. Farklılık onların bir kısmının çok şükredici olması bir kısmının da az şükredici olması ile ilgilidir.[59]

İlgili âyette hitabın Mekke halkına olduğunu belirten Ebüssuûd, "قَلِيلاً مَّا تَشْكُرُونَ" ifadesini önceki âyette geçen "قليلا ما تذكرون" ile ilişkilendirerek burayı da az şükretmek veya hiç şükretmemek bağlamında muhataplara bir uyarı şeklinde tefsir etmektedir.[60]

İbn Âşur, bu âyette hitabın müşriklere olduğunu vurgulamakta ve onların Allah dışında ilahlar edinmesi neticesinde Yüce Allah'a şükredici olmadıklarını ifade etmektedir.[61] İbn Âşur surenin ilk âyetlerinde geçen "قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ" sözü ile bu ifadenin benzer olduğunu beyan ederek "قَلِيلًا" kelimesinin burada yokluk anlamında olduğunu belirtmektedir. Yine müellif, kelimenin gerçek anlamda kullanılmasının da mümkün olduğunu izah ederek bu durumda anlamın "Allah'a şükrünüz azdır" şeklinde olduğunu belirtmektedir. Ancak

56 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/297-298.

57 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/132.

58 Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed Vâhidî, *el-Vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-ʿAzîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk; Dârü'l-Kalem), 1415/1995, 1/387; Ebü'l-Leys Semerkandî. *Bahrü'l-ʿulûm (Tefsîrü's-Semerkandî).* thk. Ali Muhammed Muavvad, vd. 3 cilt. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006) 1/532.

59 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,*14/25.

60 Ebüssuûd. *İrşâdü'l-ʿakli's-selîm*, 3/214.

61 Müfessir bunu "لانهم الذين قل شكركم لله تعالى" şeklinde ifade etmektedir. "قل" kelimesi bu noktada hem az olmak hem yok olmak şeklinde çevrilebilir. Ancak müfessirin devamındaki ifadeleri bu kelimenin yok olmak anlamında beyan edildiğini desteklemektedir. Bk. İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8/27.

müellif "bahsi geçen kişiler eğer Yüce Allah'ın rableri olduğunu kabul etseydiler O'na şükrederlerdi. Ancak onların tavır ve davranışlarının çoğu şükürden yüz çevirir ve putlara ibadete yönelir şekildedir." yorumunu ekleyerek kelimenin yokluk anlamı taşıma ihtimali üzerinde durmaktadır. Ayrıca "قَلِيل" kelimesinin önceki âyetlerde geçen "تَذَكّر" ile ilişkisini de göz önünde bulundurarak yokluktan kinaye olmasının altını çizmektedir.[62]

"قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ" ifadesinin geçtiği diğer âyetler ise aynı anlam alanına sahiptir. Bu âyetlerde müşriklere duyma, görme ve akletme yetisi verenin Yüce Allah olduğu zikredilmiştir: "وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ" (el-Mü'minûn 23/78); "ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ" (es-Secde 32/9); "قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ" (el-Mülk 67/23).

Taberî, Mülk 67/23. âyetinde hitabın müşriklere,[63] Mü'minûn 23/78. âyetinde ise yeniden dirilmeyi inkâr edenlere yönelik olduğunu belirtmektedir.[64]

Mukâtil, âyetlerde geçen "قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ" ifadesine "Yüce Allah'ın bahşettiği bu nimetlere şükretmiyorlar." anlamını vermektedir.[65] Mekkî b. Ebû Tâlib gibi birçok müfessir ise "شكراً قليلاً" şeklinde bu ifadenin şükrün azlığını ifade ettiğini söylemiştir.[66]

İbn Atiyye (ö. 541/1147), Mü'minûn 23/78. âyetin tefsirinde "قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ" ifadesi hakkında iki görüş olduğunu, bunlardan birincisinin şükrün azlığı anlamında; ikincisinin ise şükredenlerin azlığı anlamında olduğunu bildirmektedir.[67] İbnü'l-Cevzî ise müfessirlerin bu ifadeyi "Onlar asla şükretmezler" şeklinde açıkladığını beyan etmekte ve diğer görüşlere yer vermemektedir.[68]

62 İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8/27.

63 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/72.

64 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/237.

65 Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Ahmed Ferîd, 3/384. Benzer anlamlar için bk. Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, 2/419; Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/266; Vahîdî, *Vecîz,* 2/1117; Alûsi, *Ruhu'l-Meânî*, 11/122.

66 Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye.*4/2290; Tûsî *et-Tibyân*, thk. Şeyh Ezrak et-Tahrânî, 7/375; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1127.

67 Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atiyye İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 4/153.

68 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 5/353.

Mü'minûn sûresinde geçen "قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ" ifadesi hakkında Râzî ise Ebû Müslim'den şöyle aktarmaktadır: "Burada 'Az da olsa onların içinde şükredenler vardır' manası kastedilmemiştir. Bu tıpkı, nimeti inkâr eden kâfir/nankör kimselere 'Falancanın şükrü ne kadar da az!' denilmesi gibidir."[69] Müfessir, Mülk sûresinde geçen aynı ifade hakkında ise "Yüce Allah "Siz ne kadar da az şükrediyorsunuz?" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Allah'ın nimetlerine şükretmek demek, bu nimetleri O'nun rızasına uygun yerlere yöneltmek demektir. Ama sizler, bu görme, duyma ve akletme nimetlerini, O'nun rızasının olduğu yerlere sarf etmediniz ve böylece O'nun nimetlerine şükretmemiş oldunuz." şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.

Kurtubî, aynı âyet hakkında "az şükrediyorlar" anlamını verdiği gibi arkasından "hiç şükretmezler" anlamını da aktarmaktadır.[70] Mü'minûn suresinde bu şekilde yorumda bulunan Kurtubî, Secde 32/9. âyette aynı ifadeyi salt "şükretmiyorsunuz/nankörlük yapıyorsunuz" şeklinde izah etmiştir.[71] Yine müfessir, Mülk 67/23. âyet hakkında ise bahsi geçen nimetlere şükretmiyorsunuz, Allah'ı birlemiyorsunuz." açıklamasını yapmakta ve bu yorumuna delil olarak da "قلما أفعل كذا" denilince "لا أفعله" (yapmadım) anlamının murat edildiğini ifade etmektedir.[72]

Nesefî, Mü'minûn sûresinde geçen âyeti "Siz bu nimetlerin büyüklüğünü anlayamadınız ve onları asıl maksatlarının dışında kullandınız. Bu sebepten gözleriniz ve kulaklarınız, Allah'ın âyetleri ve emirleri doğrultusunda amel etmedi, kalplerinizle de düşünemediniz ve nimet vereni tanıyamadınız. Neticede O'na hiç şükürde bulunmadınız." şeklinde tefsir ederken, Secde sûresindeki âyette az şükrediyorsunuz şeklinde açıklamada bulunuyor. Mülk sûresinde geçen âyette ise çok az şükrediyorsunuz, anlamını verdikten sonra "Azlık yokluktan kinayedir." şeklindeki görüşü de temriz kalıbında aktarmaktadır.[73]

"قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ" ifadesinin tefsirinde genel olarak üç anlam öne çıkmaktadır: Birincisi şükrün azlığı, ikincisi şükredenlerin azlığı, üçüncüsü

69 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 23/102.
70 Kurtubî, *el-Câmi*', 12/96.
71 Kurtubî, *el-Câmi*', 14/61.
72 Kurtubî, *el-Câmi*', 18/143.
73 Nesefi, *Medârik,* 2/477.

ise hiç şükretmemek/şükürsüzlüktür. Bu şekilde aynı ifadenin farklı âyetlerde tek bir müfessir tarafından dahi farklı yorumlanmasında bu kalıbın dilsel/gramatik kullanımının etkin olmuştur. Bu bağlamda ilgili âyetlerin meallere yansıması ise şu şekilde olmaktadır:

Meal	وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ **(el-A'râf 7/10)**	وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ **(el-Mü'minûn 23/78)**	ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ **(es-Secde 32/9)**	قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ **(el-Mülk 67/23)**
Elmalılı M. Hamdi Yazır *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-i Şerîfi*	Doğrusu Biz sizi yeryüzünde, yerleştirdik, orada size geçimlikler verdik; **ne kadar da az şükrediyorsunuz!**	Hâlbuki sizin için o kulağı, o gözleri, o Gönülleri inşa eden o siz, **pek az şükrediyorsunuz**	Sonra onu tesviye edib içine ruhundan nefh buyurdu ve sizin için o işitmeyi, o görmeleri ve gönülleri yaptı, **siz pek az şükrediyorsunuz**	De ki, odur ancak sizi inşa eyleyen ve size dinleyecek kulak, görecek gözler, duyacak gönüller veren, **fakat sizler pek az şükr ediyorsunuz**
Süleyman Ateş *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*	Doğrusu biz sizi yeryüzünde yerleştirdik, orada size geçimlikler verdik; **ne kadar da az şükrediyorsunuz!**	O'dur ki, sizin için o kulağı, o gözleri ve gönülleri inşa etti. **Ne kadar az şükrediyorsunuz!**	Sonra ona biçim verdi, ona kendi ruhundan üfledi. Ve sizin için kulak(lar), gözler ve gönüller yarattı. **Ne kadar az şükrediyorsunuz!**	De ki: "Sizi yaratan, size işitme (duyusu), gözler ve gönüller veren O'dur. **Ne kadar az şükrediyorsunuz?**
Komisyon *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Diyanet Vakfı)	Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. **Ne kadar da az şükrediyorsunuz!**	O, sizin için kulakları, gözleri ve gönülleri yaratandır. **Ne de az şükrediyorsunuz!**	Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üflemiştir. Ve sizin için kulaklar, gözler, kalpler yaratmıştır. **Ne kadar az şükrediyorsunuz!**	(Resûlüm!) De ki: Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O'dur. **Ne az şükrediyorsunuz!**

Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Diyanet İşleri Başkanlığı)	Andolsun, size yeryüzünde imkân ve iktidar verdik. Sizin için orada birçok geçim imkânları da yarattık. **Ama siz ne kadar az şükrediyorsunuz!**	Hâlbuki O, sizin için kulakları, gözleri ve gönülleri yaratandır. **Ne kadar az şükrediyorsunuz!**	Sonra onu şekillendirip ona ruhundan üfledi. Sizin için işitme, görme ve idrak duygularını yarattı. **Ne kadar az şükrediyorsunuz!**	De ki: "O, sizi yaratan ve size kulaklar, gözler ve kalpler verendir. **Ne kadar da az şükrediyorsunuz!**"
Salih Akdemir *Son Çağrı Kur'an*	Andolsun ki, bizi sizi yeryüzünde yerleştirmiş ve orada sizin için yaşama imkânları sağlamıştık. **Buna rağmen yine de ne kadar az şükrediyorsunuz!**	Oysa sizin için kulaklar, gözler ve gönüller yaratan O'dur. **Yine de ne kadar az şükrediyorsunuz!**	Sonra onu şekillendirmiş ve ona ruhundan üflemiştir. Sizin için kulaklar, gözler ve kalpler yaratmıştır. **Ne kadar az şükrediyorsunuz!**	De ki: "Size kulaklar, gözler ve kalpler veren O'dur. **Buna rağmen siz ne kadar da az şükrediyorsunuz!**"
Ömer Dumlu-Hüseyin Elmalı *Ayet Ayet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal)*	Kuşkusuz biz sizi yeryüzüne yerleştirip orada sizin için geçim vasıtaları yarattık. **Ne az şükrediyorsunuz!**	Size kulaklar, gözler ve kalpler var eden O'dur. **Ne az şükrediyorsunuz!**	Sonra ona güzel bir şekil verip kendi ruhundan üflemiştir. Size kulaklar, gözler ve kalpler vermiştir. **Ne kadar az şükrediyorsunuz.**	De ki: "Sizi yaratan ve size duyma, görme ve anlama kabiliyeti veren O'dur. **Ne az şükrediyorsunuz!**"
Yusuf Işıcık *Kur'an Meâli*	Şüphesiz ki biz sizi yeryüzünde güç ve imkan verdik ve orada size geçiminizi sağlayacağınız yollar sunduk. **Nimetlerimize karşılık üzerinize düşen ne az yapıyor / ne az şükrediyorsunuz!**	Siz için kulaklar, gözler ve kalpler yaratan O'dur. **Bunun karşılığını vermeye neden yaklaşmıyor (şükretmiyor) sunuz?!**	O zaman onu (Adem'i) düzgün bir yaratılışa kavuşturup ruhundan üflemiştir. O sizlere işitme yeteneği, gözler ve kalpler (his ve akıl) vermiştir. **(Buna karşılık) ne az şükredersiniz.**	De ki: "O'dur sizi yoktan vareden; (dinleyecek) kulak, (görecek) göz (anlayacak) akıl/kalp veren! **Ne az şükredersiniz!**"

Muhammed Esed *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*	Evet, (ey insanlar), sizi yeryüzüne gerçekten (bolluk içinde) yerleştirdik ve size orada geçiminizi sağlayacak şeyler verdik**: (Hal böyleyken) ne kadar az şükrediyorsunuz!**	(Ey İnsanlar! Rabbinizin mesajlarına kulak verin,) çünkü, sizi işitme duyusuyla, görme duyusuyla, düşünme-hissetme yeteneğiyle donatan O'dur; **(yine de) ne kadar az şükrediyorsunuz!**	Sonra ona (yaratılış) amacına uygun bir şekil verip Kendi ruhundan üfler; ve (böylece, ey insanoğlu,) sizi hem işitme ve görme (melekeleri) hem de düşünce ve duygularla donatır: **(Buna rağmen) ne kadar da az şükrediyorsunuz!**	De ki: "O, sizi hayata getiren, size kulaklar, gözler ve kalpler bağışlayandır: **(yine de) ne kadar az şükrediyorsunuz!**"
Mustafa İslamoğlu *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir*	(Ey İnsanlar!) Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada geçiminizi sağlayacak bir ortam hazırladık: (Bu gerçeğe rağmen) **şükredenleriniz ne kadar da azdır!**	İmdi sizi işitme, görme ve düşünme yeteneğiyle inşâ eden O'dur: **ne kadar da azınız şükrediyor!**	Daha sonra onu yaratılış amacını gerçekleştirecek bir donanıma sahip kılarak Kendi ruhundan üflemiştir; derken sizi hem işitme ve görme hem de duygu ve düşünce yetenekleriyle donatmıştır: **ne kadar da azınız şükrediyor.**	De ki: "O'dur sizi inşâ eden; size işitme duyusu, gözler ve (akleden) kalpler bahşeden: **Ne kadar da azınız şükrediyor!"**
Mustafa Öztürk *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*	Bakın, biz size bu topraklarda yaşama imkânı verip geçiminizi sağlayacak nimetler nasip ettik. **Ama siz bunca nimete karşılık hiç şükretmiyorsunuz!**	(Ey Müşrikler!) Size işitme ve görme duyusu, düşünme ve anlayıp kavrama kabiliyeti bahşeden Allah'tır. **Ama siz bunca nimete karşılık hiç şükretmiyorsunuz.**	Ayrıca kendi ruhundan ona üfledi. Yani siz insanları işitme, görme, düşünme ve hissetme kabiliyetleriyle donattı. **Ama sizler Allah'ın bunca lütuf ve nimetine hiç şükretmiyorsunuz.**	(Ey Peygamber!) De ki: "Sizi var eden, size duyma, görme, akıl ve idrak kabiliyeti veren O'dur. **Ama siz bunca nimete hiç şükretmiyorsunuz.**

Abdülkadir Şener-Cemal Sofuoğlu-Mustafa Yıldırım *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*	Andolsun ki, Biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada geçiminizi sağlayacak imkânlar, sebepler yarattık. **Fakat hiç şükretmiyorsunu.**	Ey İnsanlar! Allah size (bütün olup bitenleri) görecek göz, işitecek kulak, anlayacak kalp (akıl) vermiştir. **Fakat siz hiç şükretmiyorsunuz.**	Daha sonra da ona düzgün bir şekil verdi (onu belli bir düzeye getirdi) ve ona Kendi ruhundan üfledi. Ayrıca size işitecek kulak, görecek göz, hissedecek yürek (düşünecek bir akıl) bahşetti. **(Sizi bu kadar güzel yartan Allah'a) hiç şükretmiyorsunuz.**	Ey Peygamber! De ki: "Sizi yoktan var eden size işitecek bir kulak, görecek bir göz, hissedecek bir yürek (düşünecek bir akıl) bahşeden O Allah'tır. **Buna rağmen hiç şükretmiyorsunuz.**

"قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ" ifadesinin geçtiği dört âyette de Yüce Allah'ın insanlara bahşettiği nimetler ifade edilmektedir. Âyetlerin bağlamı ise genel anlamda insanlara verilen nimetler üzerinde düşünmeleri ve Yüce Allah'a iman etmeleri yönündedir. Bu anlamda hitap doğrudan inkârcılara olduğu gibi şükretmek fiili verilen bu nimetleri düşünmek ve bu nimetleri bahşeden Yaratıcıya hakkıyla kul olmak yönündedir. Nitekim birçok âyette insanların çoğunun şükretmediği ifade edilmektedir.[74] İnsanların çoğunun şükretmediğinin zikredildiği bu âyetlerde şükür, Allah'ın verdiği nimetler üzerinde düşünmek ve iman etmek ile ilişkilendirilmektedir.[75] Yine "وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَاَبٰى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُوراً" "*Andolsun, biz bunu insanlar arasında, düşünüp ibret alsınlar diye tekrar tekrar açıkladık. Fakat insanların çoğu nankörlükte direttiler.*" (el-Furkân 25/50) âyetinde olduğu gibi şükretmenin zıddı olan nankörlük, Allah'ın nimetleri üzerinde düşünme ile ilişkilendirilmektedir. Tüm bunlardan yola çıkarak şükretmek fiilinin özellikle inkârcı topluluklar bağlamında zikredildiğinde Yüce Allah'ın insana bahşettiği nimetler üzerinde düşünme ve tüm bu nimetlerin bir gereği olarak O'na iman ve kulluk etmenin vurgulandığı ifade edilebilir. Bu nedenle esasında doğrudan müşriklere hitap eden mevzubahis âyetlerde "قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ" ifadesini "hiç şükretmemek" şeklinde anlamlandırmak daha isabetli olacaktır.

74 Bk. el-Bakara 2/243; Yûnus 10/60; Yûsuf 12/38; en-Neml 27/73; el-Mü'min 40/61.

75 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/173; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 6/104; Kurtubi, *el-Câmi*', 8/227; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl.*1/484; Nesefi, *Medârik,* 2/29.

Sonuç

"...قَلِيلًا مَا" ifadesi Kur'an'da iman etmek, tezekkür etmek ve şükretmek şeklinde üç farklı fiille birlikte toplamda on âyette geçmektedir. "قَلِيلًا" kelimesi Arap dilinde azlık bildirdiği gibi "...قَلِيلًا مَا" kalıbı ile kullanıldığında nefy/olumsuzluk anlamında da kullanılmaktadır. Ancak bu ifadenin tefsirinde birçok farklı anlam tespit edilmiştir. Bunun bir yansıması olarak da bu ifadeyi barındıran âyetlere Türkçe meallerde birçok farklı anlam verilmiştir.

"...قَلِيلا مَا" kalıbının iman etmek fiili ile kullanıldığı Bakara 2/88 ve Hâkka 69/41. âyetlerde bu ifadeye dört anlamın verildiği görülmektedir: Birincisi iman edenlerin sayıca azlığı, ikincisi iman edenlerin imanlarında ortaya çıkan niteliksel azlık, yani az iman etmek, üçüncüsü imanın zaman ile sınırlandırılarak az bir süre içerisinde iman etmek, dördüncü ve son anlam ise hiç iman etmemektir.

"قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُون" ifadesinin geçtiği A'râf 7/3, Neml 27/62, Mü'min 40/58, Hâkka 69/42. âyetlerinde de dört anlam öne çıkmaktadır: Birincisi tezekkürün/düşünmenin/öğüt almanın azlığı; ikincisi tezekkür edenlerin azlığı, üçüncüsü tezekkür edilen zamanın azlığı ve dördüncüsü tezekkürün hiç olmayışıdır.

"قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ" ifadesinin yer aldığı A'râf 7/10, Mü'minûn 23/78, Secde 32/9, Mülk 67/23. âyetlerinde ise üç anlam öne çıkmaktadır: Birincisi şükrün azlığı, ikincisi şükredenlerin azlığı, üçüncüsü ise hiç şükretmemek/şükürsüzlüktür.

"...قَلِيلا مَا" ifadesinin geçtiği âyetlerin bağlamı, bu âyetlerde hitap edilen kişiler ve bu kalıbın Arap dilinde kullanımı dikkate alındığında bu ifadenin nefy/olumsuzluk anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. Buna göre ilgili âyetlerde anlamın "iman etmemek", "tezekkür etmemek" ve "şükretmemek" şeklinde olması daha uygundur.

Kaynakça

Ali el-Kârî. *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*. Thk. Mervân Muhammed eş-Şe'âr Beyrut: Dâru'n-Nefâis. 3. Baskı, 1437/2016.

Âlûsî, Ebü'l-Fadl Şihabüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî.* 15 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

Ayet Ayet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal). Çev. Ömer Dumlu & Hüseyin Elmalı. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2003.

Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd. *Me'âlimü't-tenzîl.* 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

Beyzâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl.* 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988.

Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman. *es-Sünen.* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Ali. *el-Bahru'l-muhît.* 21 cilt. Thk. Mâhir Cevves. Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2015.

Ebüssuûd, Muhammed b. Mustafa. *İrşâdü'l-ʿakli's-selîm.* 9 cilt. Beyrut: Dârü'l-İhyâi'l-Türasi'l-Arabî, ts.

Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*, 3 cilt. Thk. Ahmet Yusuf Necati, vd. Mısır: Dârü'l-Mısrıyye, ts.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Besâʾiru zevi't-temyîz.* 6 cilt. Thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal-Tefsir. Çev. Mustafa İslamoğlu. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 11. Basım, 2010.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Âşûr. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîh, ts.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atiyye. *el-Muharrerü'l-vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz.* 5 cilt. Thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 8 cilt. Thk. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ-Muhammed Ahmed Âşûr-Abdülazîz Ğanîm İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985.

İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem. *Lisânu'l-'Arab*. 9 cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2012), 7/479.

İbnü'l-Cevzî, Cemâleddin Ebü'l-Ferec. *Nüzhetü a'yüni'n-nevâzır fi 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*. Nşr. Muhammed Abdulkerim er-Radi. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.

----- *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-Tefsîr*. 8 cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

Kur'an Meâli. Çev. Yusuf Işıcık. Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 2. Basım, 2010.

Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir. Çev. Muhammed Esed, Türkçeye Çev. Cahit Koytak & Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1417/1996.

Kur'an-ı Kerim Meâli. Çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 20. Basım, 2010.

Kur'an-ı Kerim Meali: Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri. Çev. Mustafa Öztürk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli. Çev. Komisyon. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, ts.

Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-i Şerîfi, Çev. M. Hamdi Yazır Elmalılı. Haz. Ertuğrul Özalp. İstanbul: İşaret Yayınları, 1421/2000.

Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli. Çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 cilt. İskenderiye: Dâru İbni Haldûn, 1417/1996.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. 17 cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2008.

Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed. *el-Hidâye ile'l-bülûği'n-nihâye*. 12 cilt. Thk. eş-Şâhid el-Buşeyhi. b.y.: Mecmû'atü'l-buhûsi'l-kitab ve's-Sünne, 1429/2008.

Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Thk. Ahmed Ferîd. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

----- *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm*, Thk. Hatim Salih ed-Damin. Bağdat: Merkezü'l-Cemati'l-Mâcid, 2006.

Nesâî, Şuayb b. Ali. *es-Sünen.* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl.* 3 cilt. thk. Yûsuf Ali Bedîvî, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1432/2011.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım. *el-Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*. nşr. Safvan Adnân Dâvûdî. Beyrut: ed-Dârü'ş-Şâmiyye 4. Baskı, 2009.

Râzî, Fahreddîn. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1425-26/2005.

Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîru'l-Menâr*. 17 cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.

Semerkandî, Ebü'l-Leys. *Baḥri'l-ʿulûm (Tefsîrü's-Semerkandî).* Thk. Ali Muhammed Muavvad, vd. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.

Son Çağrı Kur'an. Çev. Akdemir, Salih. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethü'l-kadîr*. 5 cilt. Thk. Abdurrahmân Umeyre Beyrut: Dâru İbni Haldûn, 1994.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. 12 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.

Tabersî, Ebû Alî el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl. *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 10 cilt. Thk. Muhammed Ali Beydavî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

Tûsî, Muhammed b. el-Hasen, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 10 cilt. Thk. Şeyh Ezrak et-Tahrânî. Beyrut: Dârü'l-İhyâyi'l-Türas, ts.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed. *el-Vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-ʿAzîz*. Thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımaşk; Dârü'l-Kalem, 1415/1995.

----- *et-Tefsîru'l-basît*. 25 Cilt. Dımeşk: Daru'l-İmad 1434/2013.

Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli. Çev. Abdülkadir Şener & Cemal Sofuoğlu & Mustafa Yıldırım. İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Tefsîrü'l-Keşşâf*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1430/2009.